

Л.І. Синявська
(м. Черкаси)

ВПЛИВ «ОСОБЛИВИХ» ОРГАНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ у 1914–1916 рр.

У статті проаналізовано вплив урядових заходів по регулюванню економічної діяльності промислових підприємств України із визначенням їхнього впливу на розвиток промисловості.

Ключові слова: *Перша світова війна, державне регулювання економіки, військова промисловість, гірничо-видобувна промисловість, німецькі колоністи, примусове переселення.*

Прискорення формування капіталістичних виробничих відносин і системи господарювання в Російській імперії після реформ другої половини XIX ст. супроводжувалося становленням та розвитком верстви підприємців і промисловців, чії стосунки із державою визначали шлях і темпи розвитку промисловості в цілому та питому вагу окремих галузей у загальному обсязі промислового виробництва. Нові виробничі відносини забезпечили певні стартові умови для поліпшення власного добробуту для представників тих суспільних кіл, які в умовах панування феодальних відносин не мали шансів змінити власний соціальний статус. Водночас пережитки феодальних відносин, у тому числі становість суспільства із збереженням багатьох привілеїв дворянства, стояли на заваді розвитку капіталістичних відносин. Виробнича діяльність представників різних верств буржуазії великою мірою залежала від державних органів. У суспільстві було поширеним стійке усвідомлення обумовленості втручання держави в розвиток економіки, особливо в умовах воєнного часу задля мобілізації зусиль членів суспільства для досягнення перемоги. Але ставлення до монополістичних об'єднань, як правило, не було таким однозначним: певна частина працівників розглядали їх не лише як засоби забезпечення робочих місць, а й як експлуататори, які усілякими способами намагалися обмежити заробітки працівників.

Найвищого рівня концентрація промислового виробництва досягла у Катеринославі, Луганську, Миколаєві, Юзівці. Великі монополістичні об'єднання вже на початку XX ст. займали панівне становище в економіці, причому багато з них створювалися на базі основних галузей української промисловості та мали загальноросійське значення. Промислова буржуазія поповнювалася за рахунок вихідців із дворянства, купецтва, заможного селянства. В Україні до її складу входили також представники технічної інтелігенції і представники іноземних держав, які забезпечували велику частину інвестицій у розвиток промисловості.

Промислова буржуазія на українських землях вирізнялася численним представництвом різних етнічних груп. Більшість підприємців східноукраїнських земель були православними.

У гірничій справі, металургійній промисловості й виробництві сільсько-господарської техніки домінували французький, бельгійський та англійський капітали. Власне, значні темпи промислового піднесення великою мірою стали можливими завдяки присутності іноземного капіталу. Так, у металургійній промисловості Донбасу з 12 акціонерних товариств у 9 брали участь представники іноземного капіталу. Такий стан речей робив втручання держави в економічну діяльність досить нелегкою справою в силу необхідності врахування різновекторних інтересів представників фінансово-промислових кіл.

Забезпечення сприятливих умов діяльності промисловців і підприємців вимагало їх самоорганізації для захисту власних економічних інтересів. Відносно впливовою організацією став З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії, який репрезентував інтереси господарів вугільних та металургійних підприємств. Учасники з'їзду обговорювали не лише заявлені у програмі економічні та соціальні питання, а й різні суспільно-політичні проблеми, захищаючи інтереси широких кіл підприємців. Водночас значна залежність промислової буржуазії від бюрократичного апарату суттєво гальмувала економічний розвиток, оскільки політика протекціонізму, викликана природнім прагненням укріпити вітчизняну економіку, співіснувала з різноманітними правовими обмеженнями та спробами зберегти максимальний державний контроль над приватною діловою активністю. Зростання економічного впливу великого капіталу не відповідало рівню його суспільно-політичного впливу. Підприємці вимагали створення в державі системи обов'язкового представництва власних інтересів на зразок торгово-промислових палат, що існували у Західній Європі.

Дворянство залишалося домінуючою верствою у політичній діяльності, що робило біднішого за статками дворянина іноді більш впливовим, аніж багатого комерсанта, чий економічні інтереси у деяких випадках ігнорувалися. Це інколи створювало перешкоди на шляху підвищення обороноздатності країни, яскравим прикладом чого став процес мілітаризації економіки Російської імперії в умовах Першої світової війни.

В інтересах економічного зростання було дозволено об'єднання підприємців у представницьких і дорадчих організаціях, однак рівень їхньої компетенції тривалий час був жорстко обмежений питаннями економічної політики. Проте поступово спротив буржуазії обмеженню її впливу на політику держави наростає. Вже VIII загальноросійський з'їзд представників промисловості і торгівлі, що відбувся у 1914 р., став виразним свідченням того, що буржуазія вже не бажає обмежуватися лише соціально-економічними вимогами. До 1914 р. абсолютною більшістю підприємців була усвідомлена необхідність активної участі у політичному житті країни. Відтак жодна з партій не змогла повною мірою стати представником інтересів усього стану промислової буржуазії, а неодноразові спроби створити власну потужну й ефективно діючу політичну силу завершилися невдачею¹.

Авторитарний характер керівництва в Російській імперії зі значними повноваженнями вищих представників місцевої влади нерідко вступав у протиріччя із прагненнями провідних промисловців та підприємців, особливо у випадках, коли нав'язаний авторитарний стиль керівництва ставав на заваді виваженій організації виробництва. З іншого боку, посилення втручання держави у розвиток економіки у воєнні роки спостерігалось практично у всіх воюючих країнах. Однак у силу соціально-політичних відносин у суспільстві, що склалися в Російській імперії, система надзвичайних органів воєнно-економічного регулювання мала ряд особливостей, які виділяли її серед інших органів подібного типу. Діяльність «особливих» органів Російської імперії певною мірою досліджувалася у роботах М. Флоринського, А. Маніковського, І. Соболева, А. Сидорова, С. Загорського, де представлено матеріали про роботу особливих нарад на підприємствах промисловості і транспорту та їх участь у ліквідаційній кампанії щодо підприємств, які належали підданам держав, що воювали проти Російської імперії.

Основу системи надзвичайних органів воєнно-економічного регулювання склали утворені відповідно до законів 17 серпня 1915 р. Особливі наради по обороні, паливу, перевезенням і продовольству, на чолі яких були відповідні міністри. Всі особливі наради отримали статус вищих державних закладів, які підкорялися безпосередньо монарху. У роботі цих органів, окрім чиновників різноманітних відомств, брали участь представники громадськості, які представляли в основному інтереси промисловців та поміщиків. Однак в силу специфіки соціально-політичних відносин у суспільстві імперії вирішальна роль у діяльності особливих нарад відводилася їх головам, а включення до їх складу представників громадськості залишалось певною поступкою вимогам буржуазії, яка отримала її внаслідок поразки російської армії у 1915 р.²

Одним із найбільших недоліків системи особливих нарад стала неузгодженість їхньої діяльності за різними напрямками, оскільки не існувало єдиного центру, який би здійснював координацію зусиль цих нарад, а монарх не був достатньо компетентним у вирішенні цілого ряду назрілих питань. А повноваження військового міністра, як голови Особливої наради по обороні, який отримав певні можливості для контролю за діяльністю трьох інших нарад, були недостатніми для забезпечення дієвості механізму управління воєнною економікою³.

Фактично під час створення органів воєнно-економічного регулювання не було визначено порядку взаємодії між ними. Представники особливих нарад нерідко перетворювалися на «удільних князів»⁴, які прагнули за будь-яку ціну зберегти свою владу, навіть наперекір державним інтересам, в тому числі й інтересам розвитку промисловості. Відсутність єдності у роботі призводила до підвищення рівня бюрократизації державного апарату і збільшувала час реакції відомств на вимоги воєнного часу, що призводило до погіршення економічного становища країни. Українська промисловість ставала заручником як відірваності влади від суспільства, так і протиріч всередині бюрократизованого державного апарату та особистих амбіцій окремих його представників. Не варто скидати з

рахунку також і протиріччя між певними промисловцями та підприємцями і внутрішньо- та зовнішньогалузеву конкуренцію, які чинили певні перешкоди у справі організації роботи промислових підприємств.

Через загрозу паливної та продовольчої кризи, ознаки яких стали відчутними вже наприкінці 1915 р., питання щодо реорганізації системи управління у той час були в центрі уваги уряду, результатом чого стало створення Ради міністрів по забезпеченню продовольством і паливом. 19 грудня Рада міністрів визнала необхідність об'єднати діяльність усіх особливих нарад. Причому вона висловила думку про необхідність постійної участі у таких обговореннях і міністра внутрішніх справ. Прийняті урядом рішення сприяли певною мірою більшій узгодженості діяльності особливих нарад та усуненню непорозумінь між ними і Міністерством внутрішніх справ. Крім того, створювалися умови для посилення контролю за особливими нарадами з боку Ради міністрів. Рада п'яти міністрів функціонувала з кінця грудня 1915 р. до травня 1916 р. Причому, ніяких актів, які регламентують порядок роботи цього органу і його компетенцію підготовлено не було, а сам факт існування цього органу зберігався у таємниці. Водночас питання про те, яким чином мали спілкуватися між собою голови особливих нарад та про способи їх спілкування із міністром внутрішніх справ залишалися відкритими. По суті, уряд офіційно не міг віддавати особливим нарадам будь-які розпорядження, а, крім того, особисті непорозуміння між головами особливих нарад та їх власні амбіції заважали координації справ і сприяли загостренню конфліктів.

Нарада п'яти міністрів працювала під загальним наглядом уряду в цілому, який здійснювався шляхом обговорення прийнятих нарадою рішень. Таким чином, нарада була, по суті, допоміжним органом Ради міністрів, який займався обговоренням найбільш нагальних питань. Зміни в облаштуванні Ради міністрів відображали посилення втручання уряду в економічне життя країни. Але висновок про те, що такі дії обумовлювалися виключно вступом країни у стадію державно-монополістичного капіталізму⁵, не зовсім вірний. Такі дії уряду обумовлювалися також посиленням тертя між царатом і представниками великої буржуазії, які прагнули посилення власного політичного впливу в країні. Жорстка позиція уряду із втручанням особливих нарад в економічне життя країни мала також на меті посилити позиції царату за рахунок послаблення великих промисловців і підприємців. Прикладом участі урядовців у недобросовісній конкуренції може стати діяльність О. Трепова, який перебуваючи на посаді міністра шляхів сполучення, усвідомивши себе «рятівником нації», прагнув посилити особистий вплив за рахунок відповідного перерозподілу засобів перевезення (у першу чергу залізничних потягів). Підтримуючи таким чином одних підприємців, його діяльність сприяла скороченню статків або розоренню інших (прикладом останнього може слугувати перерозподіл рухомого складу залізниць на користь великих гірничих компаній на противагу дрібним і середнім).

Варто також відзначити вплив національної політики царату на розвиток промисловості. В силу варіативності ідентичностей населення Російської імперії

у плані ставлення до неї, як до державного утворення, яке дбає про добробут своїх громадян, через наявність різноманітних етнічних груп, чий інтереси у багатьох випадках ігнорувалися правлячою верхівкою, на ставлення громадян до війни впливали національні, соціальні, професійні інтереси, які поступово почали домінувати над «загальноросійським патріотизмом», пов'язаним із відданістю царю. На цьому тлі досить виділялася позиція значної частини євреїв, які страждали від різного роду переслідувань і, відповідно, склали кістяк більшовицької партії, яка відкрито виступила за поразку Російської імперії у війні.

Велике значення для організації роботи промислових підприємств у роки Першої світової війни мало прийняття так званих законів 1915 р., спрямованих проти певних категорій німецького населення, яке проживало на території Російської імперії. З початком війни розгорнулася антинімецька істерія у засобах масової інформації, де німців звинувачували у підриві економічної могутності Російської імперії⁶. З ініціативи російського уряду у суспільстві пропагувалися антинімецькі настрої⁷. Ліквідація німецького землеволодіння підігрівалася також хижацькими інстинктами представників великого землеволодіння, які намагалися нажитися за рахунок чужого добра. Саме з ініціативи великих російських землевласників у засобах масової інформації поширювалася у роки війни теза про необхідність «боротьби з німецьким засиллям»⁸. Наприкінці 1914 р. по країні поповзли чутки про те, що міністр внутрішніх справ М. Маклаков і міністр юстиції І. Щегловітов представили проект закону, що суттєво обмежував права німців, які проживали на території Російської імперії.

11 січня 1915 р. імператор затвердив рішення про відмову видачі свідоцтв на ведення «особистої промислової діяльності» на території Російської імперії підданими воюючих проти Росії країн. До 1 квітня 1915 р. діяльність вже створених таких підприємств чи товариств мала бути припинена. Але податки з підданих воюючих проти Росії країн мали бути стягнуті у подвійному розмірі. Також до 1 квітня мали бути стягнуті всі залишки по платіжним рахункам до казни. Крім того, піддані воюючих проти Російської імперії країн мали бути усунені від роботи на всіх промислових підприємствах, незалежно від посад, які вони займали на момент прийняття відповідного рішення імператором⁹. Це рішення на деяких підприємствах потягнуло за собою заміну частини керівного складу середньої і вищої ланки, а також проблеми із налагодженням виробничих зв'язків, які не встигли перебрати на себе заново призначені працівники.

2 лютого 1915 р. було прийняте рішення про обмеження права землеволодіння австрійських, угорських, турецьких та німецьких підданих¹⁰.

Ліквідація підприємств, які належали підданим воюючих проти Російської імперії держав, здійснювалася у кілька способів. Згідно з порядком ліквідації, прийнятим 1 липня 1915 р., діяльність частини підприємств мала бути повністю припинена. До 1917 р. такі дії були застосовані щодо 11 підприємств. Крім того, передбачалося призначення на підприємства особливих органів управління із майбутнім продажем його росіянам, які надали відповідні гарантії продовження роботи як з технічного, так і з фінансового боку. У деяких випадках, після призначення особливих органів управління, підприємства не продавалися, а

передавалися іншим акціонерним товариствам, утвореним росіянами та представниками союзних Російській імперії держав. У такому порядку до 1917 р. було реорганізовано 14 товариств. При цьому з цієї групи підприємств виділялися ті, що являли собою «особливий державний інтерес», що тягнуло за собою отримання державою особливого контрольного пакету акцій у розмірі 30–40%. При цьому було видано розпорядження про обов'язковий продаж акцій, що належали німцям. Такі акції оголошувалися погашеними, а їхня вартість вносилася в особливий фонд Державного банку за рахунок акціонерів, а замість цих акцій виготовлялася відповідна кількість нових, переважне право придбання яких належало виключно росіянам, представникам союзних держав та акціонерним товариствам, зареєстрованих у нейтральних країнах¹¹.

Чиновниками Міністерства торгівлі та промисловості було зафіксовано багато випадків, коли кошти, отримані від продажу ліквідованих підприємств або присвоювалися ліквідаторами, або пересилалися попереднім власникам — підданим воюючих із Росією держав, які проживали за кордоном¹². Відповідальні особи Міністерства торгівлі і промисловості також відзначали, що частина підприємств продавалися фіктивно, фактично залишаючись у власності німецьких підданих¹³. Із донесень урядових інспекторів, які спостерігали за ліквідацією підприємств, відзначалося, що своєчасному завершенню ліквідаційних справ підприємств часто заважали треті особи, зацікавлені у справах, приховуючи майно та торговельні книги підприємства¹⁴. У практиці урядового надзору за торгово-промисловими підприємствами спостерігалися випадки, коли капітал підприємства на момент встановлення нагляду виявлявся не відокремленим від особистих коштів власників. У цьому випадку нагляд розповсюджувався на все майно власників для перешкоджання вивезенню грошових засобів за кордон¹⁵. Водночас урядові інспектори не завжди дотримувалися строків ліквідації підприємств із корисливих мотивів, затягуючи справу і дозволяючи тим самим вивозити кошти за кордон. У зв'язку з цим було прийняте рішення, згідно з яким у всіх випадках, коли було помічено затягування строків ліквідації негайно передавати справи до суду та відділів Особливого діловодства¹⁶.

З іншого боку, на початку 1917 р. відзначалося, що з понад 800 підприємств, які підлягали урядовому нагляду, значна кількість являла собою відносно невеликі підприємства, подальший нагляд за якими лише гальмував розвиток підприємств, не приносячи казні ніякої користі. Державними чиновниками пропонувалося скласти списки підприємств, які могли бути позбавлені державного нагляду. Визначення підприємств, з яких міг бути знятий чи накладений нагляд, пропонувалося покласти на спеціальну комісію, складену із представників відділів Особливого діловодства, відділів торгівлі і промисловості, Ради з'їздів представників промисловості і Ради з'їздів біржової торгівлі та Центрального військово-промислового комітету під головуванням управляючого Особливим діловодством. Продаж акцій планувалося покласти на спеціальний комітет, який мав визначати їхню приналежність представникам воюючих з Росією країн, їхню вартість та здійснювати погашення. Передбачався наступний склад такого комітету: голова, який призначався Міністерством торгівлі і промисловості, два

члени від Міністерства торгівлі і промисловості і по одному від Міністерства фінансів і юстиції. Головування пропонувалося покласти на міністра М. Савіна, членами від міністерства торгівлі і промисловості призначити проф. Іяшевича та Ф. Жукова із покладенням на першого обов'язків заступника голови, а заступниками — В. Дмитровського і Н. Деревенко¹⁷. Однак у повному обсязі заплановані заходи не були втілені у життя, що сприяло поширенню різного роду махінацій із продажем та погашенням акцій підприємств, які ліквідовувалися, в тому числі й фіктивний продаж підставним особам.

В окремих випадках конфлікти виникали між співвласниками підприємств, які мали бути ліквідовані, у зв'язку з тим, що деякі з них мали підданство Російської імперії, а інші — німецьке, й акції не могли бути передані попереднім власникам¹⁸. У такому випадку ліквідатори, як правило, віддавали перевагу продажу підприємств їх російським співвласникам, наголошуючи, що таким чином забезпечувався захист російської торгівлі і промисловості від засилля німецького капіталу¹⁹.

Досить поширеним було виселення колоністів, пращури яких вже в декількох поколіннях були російськими підданими і не були членами сільських громад. Нерідко виселялися й родини тих німців-колоністів, представники яких воювали в російській армії і навіть мали бойові нагороди²⁰. Більшість виселених німців-колоністів були переселені у віддалені райони імперії. Їх достаток різко скоротився, що поставило частину з них на межу голодної смерті.

Результатом примусового виселення німців-колоністів і позбавлення роботи осіб німецького походження на промислових підприємствах стало як зменшення рівня агротехніки у деяких випадках, так і проблеми з організацією праці на окремих підприємствах. Сучасники відзначали, що на основі вивчення стосунків німецьких колоністів і місцевих селян було видно перевагу німців у агротехніці і передачу ними кращого досвіду обробки землі місцевим сільгоспвиробникам. За повідомленнями преси, землю втратили переважно німецькі селяни-колоністи, а німецькі за походженням представники великого землеволодіння, які займали керівні посади в армії, поліції та урядовому апараті, як правило, зберегли за собою свої земельні ділянки²¹. Більшість німецьких колоністів похапцем змушені були продавати сільськогосподарську техніку, інвентар та худобу. За підрахунками статистів Таврійського губернського земства, внаслідок цього в 1916 р. близько 700 000 дес. землі залишилися незасіяними, що призвело до втрати щонайменше 50 млн хліба²².

Ще гіршим, як правило, був стан справ на секвестрованих підприємствах підданих країн, що воювали проти Російської імперії. З одного боку, передача їх до казни гарантувала їхнім працівникам, принаймні протягом певного часу, стабільний заробіток, а з іншого — це означало втрату багатьох або більшості виробничих зв'язків, що іноді призводило до скорочення обсягів виробництва чи страйків. У цій справі велике значення відігравали особисті і ділові якості осіб, яким було доручено керувати секвестрованими підприємствами²³. У деяких випадках навіть доводилося приймати рішення про передачу секвестрованих підприємств попереднім власникам або уповноваженим ними особам через

неможливість організувати роботу належним чином. Особливо це стосувалося підприємств, які виготовляли боєприпаси та зброю²⁴.

Відзначимо, що Головний уповноважений Всеросійського Земського Союзу князь Львов порушив перед центральним відомством питання про призупинення дії ліквідаційних антинімецьких законів 2 лютого і 13 грудня 1915 р. стосовно тих ділянок землі, де існували промислові підприємства, які працювали на потреби війни. Під час обговорення цього питання на міжвідомчій нараді при Міністерстві юстиції було прийняте рішення, що найбільш вірним вирішенням цього питання була б відстрочка застосування ліквідаційних законів стосовно вказаної категорії земель. Міжвідомча нарада висловила думку про необхідність отримання вичерпної інформації від губернаторів про наявність на підвідомчій їм території підприємств, що мали суттєве значення для роботи на потреби війни, а у випадку, якщо такі підприємства знаходилися на землях, що мали бути вилучені у німецьких власників, пропонувалося терміново ввести обмеження на їх вилучення²⁵.

На засіданнях Державної думи у лютому–березні 1916 р. неодноразово висловлювався сумнів у доцільності жорстокого ставлення до німецьких поселенців і загострення «боротьби проти німецького засилля». Так, С. Шидловський відзначив, що виселення німців-колоністів завдало збитків не тільки цій категорії населення, а й багатьом особам, які ніякого відношення до німецького населення не мали. Граф Д. Капніст наголосив, що працівники Міністерства внутрішніх справ фактично заохочували жителів сусідніх до німецьких поселень сіл до грабунків сусідів. П. Мілюков зазначив, що боротьба проти німецьких поселенців перетворилася на боротьбу із правом власності. Барон А. Майондорф відзначив, що методи виселення не можуть вважатися припустимими у державній політиці. У виступах депутатів неодноразово звинувачувалося Міністерство внутрішніх справ у сприянні «насиллю над нацією». Частина членів комісії Державної думи, яка мала визначити стан справ у питанні виселення німців, різко висловилися проти антинімецьких законів 1915 р., мотивуючи свою думку тією користю, яку приносили німецькі селяни-колоністи у справі піднесення агрокультури, і тими позитивними рисами, які виявляли німецькі працівники на підприємствах.

На початку березня 1916 р. було проголошено про призупинення дії законів 1915 р. з метою відновити інтерес у німецьких колоністів до хліборобства і забезпечити весняний висів. Губернатори Катеринославської та Таврійської губерній наголосили, що весь врожай 1916 р., зібраний ними, буде надано у розпорядження колоністів. У їх зверненні підкреслювалося, що фактично закони 1915 р. підірвали віру населення у святість права приватної власності та можливість держави належним чином захистити його. Але петербурзькі чиновники відмовлялися від пропозицій місцевої влади дозволити німцям орендувати землі сільськогосподарського призначення, відстрочити дію законів 2 лютого і 13 грудня 1915 р. з метою збільшення посівних площ і підвищення врожайності. Відповідна комісія Державної думи у 1916 р. запропонувала посилити санкції проти німецьких колоністів, наголосивши, що всі, хто прийняли російське

підданство після 1 липня 1870 р., повинні бути позбавлені землі. Комісія дійшла висновку, що будь-які об'єднання німців у Росії несуть для неї загрозу власне своїм існуванням. Фактично пропонувалося запровадити колективну відповідальність за принципом етнічної належності в умовах панування ідеології панрусизму.

У жовтні 1916 р. було відмінено пільги щодо ліквідації для підприємств, які працювали для військових потреб. У зв'язку з цим урядовим інспекторам наказувалося встановити нагляд за такими підприємствами і повідомити про них працівникам Казенних палат особливого діловодства²⁶. Однак у повному обсязі ліквідаційним органам не вдалося здійснити ці заходи. Але зміни в системі управління промисловими підприємствами, які тягнуло за собою втручання «особливих» органів, негативно позначалися на організації виробництва.

Загалом створення «особливих» органів управління економікою вирішило проблему забезпечення армії лише частково. Тиск на монопольні об'єднання певною мірою дозволив отримати необхідні кошти, в тому числі, й шляхом реквізиції чи секвестру, але, в цілому, діяльність «особливих» органів, спрямована фактично в основному на безоплатне чи з обмеженою оплатою вилучення продукції та сировини, могла забезпечити лише тимчасові успіхи. «Особливі» органи не були придатні для участі у керівництві економікою, а тому їх діяльність призводила до подальшого руйнування економічних зв'язків. Причому слід додати, що тиск влади на промисловців та підприємців сприяв тому, що частина з них підтримувала антиурядові партії, організації чи групи, діяльність яких у кінцевому рахунку сприяла занепаду самодержавства і руйнуванню Російської імперії. Протистояння дворянства і буржуазії в цій ситуації закінчилося сповзанням до громадянської війни і масштабного руйнування економіки, що власне й було вигідним, у тому числі, й союзникам Росії по Антанті, які брали участь у фінансуванні революційних організацій, що діяли на території Російської імперії. А здійснена за активної підтримки значної частини дворянства антинімецька кампанія, пов'язана із вилученням майна німецьких колоністів була фактично нічим іншим, як спробою дворян, значна частина яких не була здатною до здійснення економічної діяльності в нових умовах капіталістичного суспільства, покращити своє фінансове становище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ *Гринчак М.О.* Промислова буржуазія Півдня України та еволюція її соціально-економічних вимог у II половині XIX — на початку XX сторіччя: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.О. Гринчак / Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2008. — С. 14–15.

² *Флоринский М.Ф.* Образование и деятельность совещания министров по обеспечению нуждающихся местностей Российской империи продовольством и топливом (1915–1916 гг.) // Экономическое и социально-политическое развитие пореформенной России (1861–1917 гг.). — Горький, 1986. — С. 76–77.

³ Кризис самодержавия в России (1895–1917) / Авт. кол.: Б.В. Ананьич, Р.Ш. Ганелин, Б.Б. Дубенцов и др. — Ленинград, 1984. — С. 551–558.

⁴ Маниковский А.А. Боевое снабжение русской армии в мировую войну. — М., 1937. — С. 650.

⁵ Флоринский М.Ф. Указ. соч. — С. 86.

⁶ Гольштейн И.М. Немецкое иго и освободительная война. Сборник статей по вопросам о войне и немецком засилье в русской торговле и промышленности. — М., 1915. — С. 31–33.

⁷ Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // Український історичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 58–59.

⁸ Історія українського селянства: У 2 т. / Ред. рада: В.М. Литвин, В.М. Гесць, В.М. Даниленко та ін. — К., 2006. — Т. 1. — С. 475.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2161, оп. 1, спр. 54, арк. 1.

¹⁰ О некоторых, вызванных военными обстоятельствами, мерах к сокращению иностранного землевладения и землепользования в Государстве Российском // Особые журналы Совета министров Российской империи. 1915 год. — М., 2008. — С. 16–17.

¹¹ Российский государственный архив экономики (РГАЭ), ф. 2305, оп. 1, д. 26, л. 8.

¹² Там же, д. 4, л. 10.

¹³ Там же, л. 12.

¹⁴ Там же, л. 24.

¹⁵ Там же, л. 25.

¹⁶ Там же, д. 5, л. 96.

¹⁷ Там же, д. 26, л. 8–9 об.

¹⁸ Там же, д. 15, л. 20.

¹⁹ Там же, д. 4, л. 20.

²⁰ Лазанська Т.І. Німці — виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 107.

²¹ Історія українського селянства: У 2 т. Т. 1. — С. 475.

²² Южно-русская сельскохозяйственная газета. — 1916. — 4 апреля.

²³ ЦДІАК України, ф. 575, оп. 1, спр. 766, арк. 4.

²⁴ РГАЭ, ф. 2305, оп. 1, д. 10, л. 31–32 об.

²⁵ Там же, д. 2, л. 70–71.

²⁶ Там же, д. 5, л. 61.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2013.

ВЛИЯНИЕ «ОСОБЫХ» ОРГАНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НА ОРГАНИЗАЦИЮ РАБОТЫ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ в 1914–1916 гг.

В статье проанализировано влияние правительственных мер по регулированию экономической деятельности промышленных предприятий Украины с определением их влияния на развитие промышленности.

Ключевые слова: Первая мировая война, государственное регулирование экономики, военная промышленность, горнодобывающая промышленность, немецкие колонисты, принудительное переселение.

**THE INFLUENCE OF «SPECIAL» AUTHORITIES OF THE RUSSIAN EMPIRE
ON THE ORGANIZATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES WORK IN UKRAINE
in 1914–1916**

The article analyzes the impact of government measures to regulate economic activity of industrial enterprises Ukraine definition of their impact on the development of industry.

Keywords: *The First World War, government regulation of the economy, military industry, mining industry, the German colonists, forced relocation.*